

УДК 94(477.74)

С.В. Адамович

ОДЕЩИНА В УМОВАХ РЕВОЛЮЦІЇ 2004 р. ТА В ПОСТПОМАРАНЧЕВИЙ ПЕРІОД

У статті досліджуються суспільно-політичні процеси на Одещині в умовах Помаранчевої революції і в період президентства В. Ющенка. Автор у публікації засуджує розпалювання міжнаціональних протиріч і популяризацію т.зв. "новоросійства" в регіоні як чинники дезинтеграції країни.

Ключові слова: новоросійство, суспільно-політичні процеси, сепаратизм, Південь України, регіон, національні меншини, державна мова.

В статье исследуются общественно-политические процессы в Одесской области в условиях Помаранчевой революции и в период президентства В.Ющенко. Автор в публикации осуждает разжигание межнациональных противоречий и пропаганду т.н. "новоросийства" в регионе как факторы дезинтеграции страны.

Ключевые слова: новоросийство, общественно-политические процессы, сепаратизм, Юг Украины, регион, национальные меньшинства, государственный язык.

The article analysis the social-political processes in the Odessa region during the Orange revolution and President Victor Yuschenko's tenure. The author condemns the aggregation of international conflicts and popularization of the so-called "neo-Russian" sentiments in the region as disintegration factors within the country.

Key words: neo-Russian" sentiments, social-political processes, separatism, South of Ukraine, region, national minorities, state language.

Постановка проблеми. Південь України в умовах становлення незалежної України віді-

грав важливу соціально-економічну й політичну роль. Нашарування культур, національне багатоманіття, специфіка історичної долі краю провокували антиукраїнські сили ви-

користати регіональні особливості для дезінтеграційних процесів.

Аналіз актуальних досліджень. Відзначимо, що вивчення проблем розвитку регіону й аналіз т.зв. “новоросійства” було здійснено в працях Я.Дашкевича, Л. Залізняка, І. Кураса, О. Скрипника [6; 9; 14; 21].

Мета статті. Незважаючи на окремі спроби наукового дослідження суспільно-політичного життя краю в умовах становлення незалежної України, в історіографії ще не проведено детального аналізу особливостей регіонального розвитку під час революції 2004 р. і в постпомаранчевий період. У зв’язку з цим вивчення окреслених питань є предметом дослідження даної статті.

Виклад основного матеріалу. В умовах поразки правлячої еліти за результатами II туру президентських виборів у листопаді 2004 р. керівництво облдержадміністрації і мер м. Одеси Р.Боделан задля збереження влади й уникнення відповідальності за численні виборчі порушення та фальсифікації ініціювали сепаратистські виступи під лозунгом т.зв. “новоросійства”.

Сепаратизм 2004 р. на Одещині був запозичений з кінця 80-х рр. XX ст., коли структури КПУ розгорнули сепаратистські ідеї “новоросійства” на Півдні України, щоб зупинити шлях України до самостійності. Як у 1990-1991 рр., так і в 2004 р. головним ініціатором сепаратистських ідей був Р.Боделан (у 1991 р. перший секретар обкому КПУ, а в 2004 р. – мер м. Одеси).

Так, 23 листопада 2004 р. з ініціативи мера Одеси на позачерговій сесії міськради було проголосоване звернення до Л. Кучми й органів місцевого самоуправління, в якому говорилося про необхідність наведення порядку в державі. У зверненні звучала пересторога опозиції, з якою узгоджується наступна діяльність міської влади: “Для всіх нас найдорожчою скарбницею є наша Україна. Тому давайте не будемо робити кроків, які привели б до її розвалу” [15, с.5].

Зранку 26 листопада 2004 р. на Думській площі Одеси прихильники Р.Боделана прийняли радикальнішу резолюцію. Але “Якщо в Україні, – сказано в резолюції, – переможуть антидемократичні націоналістичні сили, то ми будемо вимагати оголосити Одесу і всю Одеську область вільною самоврядною територією” [15, с.5].

З цією метою прихильники В. Януковича закликали негайно зібрати депутатів Одеської області всіх рівнів і прийняти рішення про статус Одеси і Одещини, а потім асамблею депутатів всіх рівнів від областей Півдня і Сходу України та оголосити Новоросійський край

вільною самоврядною територією. Учасники зборів створили комітет із захисту Конституції і демократії в Одесі, який сформував добровільні народні дружини для самооборони і розбив наметове містечко поблизу мерії [15, с.5].

У той же день у залі Одеської облдержадміністрації зібрались представники територіальних громад міста й області. Вони за ініціативою Р.Боделана прийняли резолюцію, в якій засудили дії опозиції й попередили про можливість створення самовладної територіально-адміністративної одиниці – Новоросійського краю [10, с.4; 25, с.5]. Р.Боделан підписав розпорядження “Про заходи щодо забезпечення в м. Одесі правопорядку, безпеки громадян та громадського спокою”, яким було передбачено створити при райдержадміністраціях Одеської міськради загони народної дружини для надання допомоги в підтриманні громадського порядку органам МВС.

До створення на Півдні України Новоросійського краю закликали представники духовенства Української православної церкви (Московського патріархату), проросійської організації “Єдине Отечество” [23, с.4].

Натомість губернатор С.Гриневецький у відповідь на запитання власкора “України молоді” щодо ставлення до сепаратизму заявив: “Ні. Я сам телефонував Є.Кушнаркову і сказав, що це була його помилка” [10, с.4]. Свою позицію висловив також колишній мер Одеси, народний депутат Є.Гурвіц: “Я думаю, що практична реалізація ідеї так званого “самокерованого Новоросійського краю” на базі Одещини нереальна... І ці заяви про “Новоросійський край”, які звучать іще з 1990 – 1991 років, – ще один прояв антидержавної сутності пана Боделана” [10, с.4].

Участь представників одеської влади в Сіверськодонецькому з’їзді сепаратистів ще раз засвідчила її позицію щодо територіальної цілісності держави. Зокрема, Р.Боделан, коментуючи хід з’їзду, заявив: “Опозиція веде наступальну роботу на захоплення влади на усій території України... Я стою на принципах збереження України, але сприяти порушникам закону не можна” [19, с.В6].

Виступаючи в Сіверськодонецьку, С. Гриневецький говорив про “політичну шпану, гнилу столицю, деструктивні сили, що привели Україну на межу війни та ганьби”. У пізнішому інтерв’ю газеті “Дзеркало тижня” він охарактеризував з’їзд як “реакцію на неконституційні дії деструктивних сил в Україні” [4, с.3].

У відповідь на активну участь С. Гриневецького та Р.Боделана в з’їзді у Сівер-

ськонецьку загальні збори представників територіальної громади Одеси, які відбулися з ініціативи депутатів міськради та лідерів осередків політичних партій, висловили недовіру керівництву міста та області, що "ігнорує інтереси громадян і зазіхає на основи державного устрою України" [1, с.3].

У рішенні зборів наголошувалося на неконституційності ідеї відокремлення Одеської області, яка "не відповідала інтересам її жителів" і могла привести до погіршення рівня життя. Основну зацікавленість у сепаратистських діях, на думку учасників зборів, проявляли депутати міської й обласної рад, сподіваючись зберегти посади й уникнути відповідальності за раніше скоєні ними дії [1, с.3].

Водночас депутат міськради Г.Селянин подав заяви в правоохоронні органи Одеської області, в яких зажадав порушити кримінальну справу. Депутат свідчив, що одеський мер публічно закликав до зміни території і державного кордону України, створення Новоросійського краю у складі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської областей. Крім того, депутат звинувачував мера в ініціюванні створення "загонів самооборони", метою яких могла стати насильницька зміна конституційного ладу України та захоплення державної влади [1, с.3].

Ознакою сепаратизму і неповаги до держави з боку Р.Боделана називали навіть відсутність на офіційних бланках міськради герба чи назви держави "Україна" [895, с.4]. Крім того, в Одесі відбувалися акції з осудом ідеї створення Новоросійського краю. 5 грудня 2004 р. в Одесі біля будинку облдержадміністрації відбувся мітинг прихильників В.Ющенка, на якому вони вимагали притягнення до кримінальної відповідальності Р.Боделана за заклики до сепаратистських дій [23, с.4].

Натомість Р.Боделан, щоб пом'якшити сепаратистські заяви, запропонував через міську лотерею закупити для заспокоєння Києва валер'янку. Ці кошти мали піти також на путівки в одеські санаторії для дітей Західної України, а для металургів Донбасу одеські школярі 4 грудня 2004 р. збирали металолом. Але основним акордом акції мала стати забудова в місті нового парку – символу примирення українського суспільства [2, с.2].

29 листопада 2004 р. депутати міськради прийняли звернення до одеситів, в якому пропонували припинити в місті проведення мітингів, пікетувань, страйків, закрити всі незаконні органи, комітети й інші формування, а сформовані загони самооборони підпорядкувати управлінню внутрішніх справ міста [3, с.3; 15, с.5].

Проте прихильники В.Януковича під вікнами мерії продовжували закликати до об'єднання з Росією, а громадські організації збирати підписи на підтримку створення на території Одеської і сусідніх областей автономного Новоросійського краю [2, с. 2]. У свою чергу Одеський регіональний штаб "Нашої України" оголосив про збір підписів серед населення за відставку мера Одеси.

Падіння авторитету мера Одеси у зв'язку з сепаратистськими заявами засвідчили результати опитування Центру Разумкова, проведені в середині грудня 2004 р. Згідно з ними Р.Боделан зайняв б лише третє місце за рівнем підтримки (10,2%) на ймовірних виборах міського голови [22, с.2].

Підставою для таких настроїв стало активне використання Р.Боделаном на виборах "адмінресурсу", а також його підтримка сепаратистських гасел і закликів [24, с.11]. Одесити, які були на Майдані, розповідали, що вони не хочуть розвалювати свою Батьківщину, а Р.Боделан та С.Гриневецький "накрили область ковпаком, підтоптали людей настільки, що всі бояться висловити вільну думку" [12, с.8].

Дослідження також засвідчили, що ідею створення Південно-Східної автономної республіки в складі України підтримували 17,6%, а не підтримували 76,3% опитаних одеситів. Ідею відокремлення Півдня і Сходу від України і приєднання їх до Росії не підтримували ще більше опитаних одеситів – 81,1%, підтримували – 12,3%. Незначною в Одесі була й кількість прихильників ідеї федерального устрою України – 17,6%, а не підтримували її 68,9% респондентів [22, с.2].

Перемога Помаранчевої революції не зняла з порядку денного питання відставки мера-сепаратиста. 3 лютого 2005 р. ряд громадських і політичних організацій Одеси попередили Р.Боделана про те, що вони мають намір ініціювати збір підписів за організацію міського референдуму з питання його дострокової відставки. А наступного дня обласні організації партії "Наша Україна", Соцпартії, партії "Батьківщина", "Яблуко" та Партія захисників Вітчизни пікетували міськраду з вимогою скликання позачергової сесії міськради щодо питання відставки діючого мера.

Натомість у місті в січні – лютому 2005 р. на підтримку одеського мера проходили мітинги "Єдиного отечества", Прогресивної соціалістичної партії України та ветеранських громад чисельністю 150-200 осіб. А виступи лідера мітингуючих В.Каурова носили відверто чорносотенний характер: заклики до на-

ціональної ворожнечі та входження Одеси до складу “Новоросійського краю”.

Перемога В.Ющенко у переголосуванні II туру президентських виборів змусила керівництво області, а особливо міського голову Р.Боделана, забути про “новоросійство” і зосередити увагу на власному політичному самозбереженні. У зв’язку з цим ідея самоврядного краю позбулася серйозної підтримки й поступово маргіналізувалася.

Відзначимо, що під час виступу 15 лютого 2005 р. у стінах Одеської облдержадміністрації Державний секретар України О. Зінченко навздогін “новоросійству” зауважив: “Ми маємо працювати з думкою про Україну та її єдність. Сепаратизм лишайте на своїй кухні. Розмови про федералізм, яким підмінили самостійність регіонів, теж залишайте. За сепаратизм під гаслами демократизації мовної політики та релігійного життя буде відповідальність по Закону” [7].

Мер Є. Гурвіц, який замінив Р. Боделану в результаті рішення суду, закликав на початку червня 2005 р. на II міжнародному форумі інвестицій та інновацій надати Одесі статус міста з європейським правовим режимом. Він мав на увазі “поетапне запровадження лише законодавства, яке регулює внутрішній ринок ЄС”. Підставами для такого звернення він вважав геополітичне становище, економічний потенціал міста, численну діаспору у всіх країнах ЄС, що підтримує зв’язки з Одесою і є носієм західних правових традицій та підприємницької культури [8, с.1].

Як бачимо, у зверненні Є.Гурвіца акцентувалося на особливому статусі м. Одеси, але не було вимог надання окремих політичних повноважень, зверталася увага на економічні можливості міста.

Найвища в країні щільність населення і нестача території підштовхнули міське керівництво Одеси в 2005 р. звернутися до центральної влади з проханням дозволити реалізувати в рамках адміністративно-територіальної реформи пілотний проект з отримання статусу міста-регіону [5, с.3]. Фактично такий крок влади засвідчив традиційне сприйняття необхідності особливого статусу міста.

З огляду на роботу антиукраїнських сил щодо дестабілізації ситуації під час виборчої кампанії 2006 р. й отримання більшості в місцевих органах влади антиукраїнськими партіями ряд громадських організацій за сприяння “Пори” на початку березня 2006 р. провели зустрічі з молоддю задля недопущення розвитку антидержавних процесів на Півдні України, зокрема в Одесі [18].

Відзначимо, що депутати Одеської облради продемонстрували особливу позицію в умовах надання російській мові статусу регіональної в ряді областей країни в першій половині 2006 р. Вони проголосували за розпорядження “Про реалізацію на території Одеської області конституційних норм і положень законів України “Про мови в Українській РСР” зі змінами і “Про ратифікацію європейської Хартії регіональних мов чи мов меншин”. Але облрада не просто закріпила вільне використання російської мови як мови міжнаціонального спілкування, а визнала такий же статус для мов інших національних меншин на окремих територіях [16, с.4]. Тобто депутати тільки конкретизували дію Хартії в частині використання російської мови, не називаючи при цьому її регіональною.

Варто зазначити, що на початок 2004 – 2005 н.р. в Одеській області працювало 11 шкіл з молдавською мовою викладання, в яких навчалося 7087 учнів. Крім того, діяло 7 змішаних російсько-молдавських шкіл (3146 учнів). У 1993 р. в Болграді відкрито болгарсько-українську гімназію (150 учнів). У 40 школах діяло 96 факультативних груп для вивчення болгарської мови. Вивчалися також грецька і польська мови. Для євреїв відкрито дитсадок, державну і приватну школи з вивчення івриту та історії єврейського народу. Діяв 21 культурно-просвітницький центр [13, с.81].

У кінці березня – на початку квітня 2007 р. організація “Єдине Отечество” і “Союз православних громадян” під керівництвом В.Каурова провела в м. Одесі акцію з метою зібрати підписи на підтримку російської мови як другої державної.

Незважаючи на заклик В.Каурова “Я розмовляю російською” і його успіх у зібранні понад 200 тис. підписів на підтримку російської як другої державної, більшість мешканців міста не виявляли особливої зацікавленості в його діях. Він розглядався як гротескна фігура і маріонетка в руках Кремля [20, с.173-174].

Комуністи та інші проросійські політичні організації також активно протидіяли проведенню на Півдні України спільних з військами НАТО навчань серії “Сі-Бриз”. У пресі активно поширювалися думки, що входження України в НАТО призведе до розколу країни, і ситуація різко ускладниться [27, с.6].

На фоні нестабільності в країні через світову економічну кризу восени 2008 р. і посилення втручання Росії у внутрішні справи України загострилася суспільно-політична ситуація і в м. Одесі, зросли ксенофобські й антиукраїнські настрої. Проявом цього стало вбивство під час

сутички проросійської організації “Антифа” і членів патріотичної організації “Січ” 17 квітня 2009 р. студента М.Чайки.

Складність політичної ситуації в місті засвідчило те, що за фінансуванням “Антифи” стояла партія “Родіна” та її лідер І.Марков [11, с.3]. Ця партія, висуваючи антиукраїнські гасла, претендувала на владу в місті й покровительствувала організаціям російського спрямування в південному регіоні (організація “Єдина Росія”, об’єднання “Союз гвардії”, духовно-патріотичний союз “Новоросія” і т.д.) [26, с.5].

Ще одним доказом активізації антидержавних настроїв в м. Одесі став напад на офіс об’єднання “Просвіта”, спалювання манекенів і прапорів УПА, вигуки через мегафон: “Одеса – російське місто”, “Бандерівці – геть з Одеси!” [26, с.5].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, відзначимо, що спалах “новоросійства” на Одещині під час президентської кампанії 2004 р. був штучно спровокований задля підтримки місцевого правлячого режиму за схемою “новоросійського” сепаратизму 1990-1991 рр. У 2004 р. керівництво Одеси й обласна держадміністрація в умовах загрози перемоги опозиційного кандидата В.Ющенка на президентських виборах задля власного політичного самозбереження спробували реанімувати ідеї новоросійства.

Протягом періоду незалежності спалахи сепаратизму на Півдні України ініціювалися одною і тою ж компартійно-радянською елітою (у кінці 80-х рр. комуністичним ватажком, а в 2004 р. – мером Одеси Р.Боделаном). Швидке згорання проявів сепаратизму в регіоні внаслідок ліквідації правлячого режиму Л.Кучми в 2004 р. засвідчило відсутність підтримки в суспільстві ідеї Новоросійського краю.

Проте ситуація на Одещині залишається нестабільною з огляду на збереження кризових явищ в економіці й активну діяльність антиукраїнських політичних сил. Дестабілізуючими чинниками в краї стала дискусія щодо статусу російської мови та протести проросійських партій проти спільних навчань військових підрозділів НАТО й України на Півдні держави. Перспективи подальших досліджень суспільно-політичного життя регіону в контексті ідеї соборності України вбачаємо у вивченні діяльності політичних організацій у краї, їх стосунків з органами влади, організаціями національних меншин та зовнішніми факторами.

1. Аксанюк М. Придністровська “самооборона” для Боделана / М. Аксанюк // Україна молода. – К., 2004. – 3 грудня. – С.3.
2. Астрахович Е. Валериана и уголовное дело / Е. Астрахович // День. – К., 2004. – 7 декаб. – С.2.
3. Воронков В. “Комсомолка”, “Сегодня”, “День” объявлены в Одессе вне закона? / В. Воронков // Комсомольская правда в Украине. – 2004. – 1 декаб. – С.3.
4. Гриневецкий С. Відомо, що головна вада демократії у тому, що тільки партія, позбавлена влади, знає, як управляти країною / С. Гриневецкий // Дзеркало тижня. – 2004. – 18-24 грудня. – С.3.
5. Гурвіц Е. Ми просили одного – надати Одесі статус міста-регіону / Е. Гурвіц // Дзеркало тижня. – К., 2006. – 26 серпня. – С.3.
6. Дашкевич Я. Дискусійні питання національного будівництва Півдня України / Я.Дашкевич // Державність. – 1992. – №1. – С.224-241.
7. Державний Секретар України Олександр Зінченко представив вчора в Одесі нового главу облдержадміністрації Василя Цушка. – Режим доступу: <http://izvestiya.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&PageID=2229>.
8. Е.Гурвіц переконаний, що Одеса може стати першим містом – регіоном України з європейським економічним і правовим режимом // Молодь України. – К., 2005. – 7 червня. – С.1.
9. Залізник Л. Від козацької вольності – до Новоросії / Л.Залізник // Пам’ятки України. – 1991. – №2. – С.18-23.
10. Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта / О. Зварич // Україна молода. – К., 2004. – 30 листопада. – С.4.
11. Казатинский А. Оппозиция без купюр / А.Казатинский // Свободная Одесса. – Одесса, 2009. – 26 мая. – С.3.
12. Кир’ян Н. Одеса починає звільнятися від диктатури / Н. Кир’ян // За нашу Україну. – Київ, 2004. – 3 грудня. – С.8.
13. Краснянська Н. Міжетнічні відносини на Одещині / Н. Краснянська // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: Зб. наукових праць – Вип.6. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.79-82.
14. Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв’ю 90-х рр. / І.Ф.Курас. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 656 с.

15. Перстнева Н. Одесса собирает деньги на вальерьянку / Н. Перстнева // Зеркало недели. – К., 2004. – 4 декабря. – С.5.
16. Перстнева Н. Три обращения к парламенту / Н. Перстнева // Зеркало недели. – К., 2006. – 8 июля. – С.4.
17. Плис С. Девять дней, которые потрясли Одессу / С.Плис // Правозахисник України. – К., 2005. – 15-24 березня. – С.4.
18. Проти дестабілізації ситуації антиукраїнськими силами. - Режим доступу: <http://pora.org.ua/content/view/full/3558/172/> (перегляд 18 серпня 2006 р.).
19. Сенчихин В. Правовые аспекты “оранжевой” стихии / В. Сенчихин // Еженедельник “2000”. – К., 2004. – 3-9 декабря. – С.В6.
20. Сквірська В. “Мова – зброя політики” або про мовні проблеми у пострадянській Одесі / Віра Сквірська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К.: Вид. Дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. – С.167-195.
21. Скрипник О.В. Деякі питання становлення державності України на сучасному етапі / О.В. Скрипник // Питання нової та новітньої історії країн Європи і Північної Америки: Збірник наукових статей: Випуск 2. – Чернівці, 1993. – С.224-241.
22. Столяров І. Едуард Гурвіц залишається лідером симпатій виборців Одеси / І. Столяров// Самостійна Україна. – К., 2004. – 18-31 грудня. – С.2.
23. Столяров І. Опозиція в Одесі засудила губернатора С.Гриневецького і мера Р.Боделана / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 4-10 грудня. – С.4.
24. Столяров І. Порядною людиною Одеського міського голову Боделана не вважають навіть його колишні прибічники... / І. Столяров // Самостійна Україна. – К., 2004. – 18-31 грудня. – С.11.
25. Тищенко Ю. Поствиборчий синдром квазісепаратизму: 2004 рік / Ю. Тищенко // Визвольний шлях. – 2004. – Кн.12. – С.4-9.
26. Філенко Ю. За що загинув Максим Чайка / Ю. Філенко // Вечірній Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ, 2009. – 21 травня. – С.5.
27. Шляпников В. Куда идем, господа – товарищи? / В. Шляпников // Скиф. – Николаев, 2008. – 23 июля. – С.6.